

Vogels kijken en herkennen, deel 5

› Gerald Driessens

Voor de één een zegen, voor de ander een vloek: steltlopers. Een groot deel van de steltjes passeert slechts in kleine aantallen tijdens de trek. Vogelkijkers die hun kennis willen verdiepen leggen zich graag toe op een bepaalde familie. De steltlopers lenen zich hier uitstekend toe. Ze vormen een zeer interessante groep en er zijn vaste plaatsen waar je ze kan bestuderen. Een aantal tips helpen je snel op weg. Als dit de honger naar meer kennis nog aanscherpt, geen nood: er zijn tal van gespecialiseerde publicaties.

› Groenpootruiter *Tringa nebularia* adult zomerkleed. 6 mei 2011. Ravels (A) (Foto: David Verdonck)

Misschien onze meest statische en karikaturale ruiter. Gemakkelijk herkenbaar, toch kan de variatie in bouw en de staat van het zomerkleed nu en dan de nodige twijfel veroorzaken.

Steltlopers

Sommige steltlopers lijken de naam steltloper niet te verdienen: een Temmincks Strandloper *Calidris temminckii* bv. heeft erg korte pootjes. 'Waadvogel' is geen betere naam, net de kortpotige soorten foerageren op de drogere delen van de oevers of zelfs op grasland, waar van waden geen sprake is. Ook bij plevieren zien we kortere poten, ze hebben bovendien geen behoefte aan een lange priemsnavel om diep in de modder naar voedsel te boren en zijn compact gebouwd.

Geografisch vallen we helaas net buiten de prijzen: Nederland heeft met de Delta en het waddengebied machtige getijdgebieden die als een magneet werken op ontelbare steltlopers. Deze passeren ons land dus wel maar steltlopers trekken nu eenmaal via vaste routes en stopplaatsen. Onze noorderburen gaan zeker aan de haal met de grootste aantallen. Kleine troost: dat kleine bufferbekken in de buurt biedt voor de volhardende vogelkijker vaak al voldoende alternatief om af en toe toch eens een steltloper te zien invallen.

De meeste steltlopers zijn zeer goede vliegers die vaak enorme afstanden overbruggen naar het overwinteringsgebied en zijn daarom extreem gestroomlijnd. Dat geldt niet voor alle steltlopers; de meer geblokte soorten zoals Scholekster *Haematopus ostralegus* of Houtsnip *Scolopax rusticolus* hebben een zwaardere lading onder de vleugels en zijn ofwel standvogels, ofwel korte-afstandstrekkingers. Broeden gebeurt meestal solitair, vaak in de schrale Arctische toendra. Maar buiten het broedseizoen, tijdens de trek en het overwinteren, zijn de meeste soorten zeer sociaal en verzamelen in gigantische groepen.

Voor de voor- en najaarsdagen met ongunstig weer, dus met veel wolken en talrijke regenbuien, zijn de uitgelezen steltloperdagen. Frequent bezoek aan een drassig gebied biedt je dan zeker een extra kans om eens 'van spijs te veranderen', want wie is er niet blij met een groepje Bosruiters *Tringa glareola* of Groenpootruiters *T. nebularia*, een Kanoet *Calidris canutus* in zomerkleed of als bonus een franjepoot *Phalaropus spec.* die zich van op enkele meters laat bewonderen. Het aanbod aan steltlopers kan op die dagen van uur tot uur verschillen.

April-mei en augustus-september zijn uitgelezen steltlopermaanden. In België is het aanbod aan grote geschikte gebieden wel beperkt: met Het Zwin in Knokke, de IJzermonding in Nieuwpoort en het Antwerpse havengebied heb je het zowat gehad. In dergelijke uitgestrekte gebieden is een telescoop zeker geen overbodige luxe. Steltlopers strijken echter ook neer op geïsoleerde plassen: Het Vinne in Zoutleeuw, de bezinkingsputten in Tienen, de Viconiakleiputten in Stuivekenskerke, De Blankaart in Woumen, ... teveel om op te noemen. Daar laten ze zich van dichterbij bestuderen. Zijn er geen steltlopergebieden in je buurt, waag dan zeker een bezoek aan de uitgestrekte Zeelandse gebieden, die stellen in de goede periode zelden teleur.

Steltlopers over de wereld

(naar del Hoyo 1996) De orde van de *Charadriiformes* bestaat uit de *Charadriidae* (de echte steltlopers), de *Laridae* (meeuwen en sterns) en *Alcidae* (alkachtigen). De *Charadriidae* telt 216 soorten steltlopers, die worden ondergebracht in 13 families:

- **Jacana's** (8 soorten): Jacana's zijn buitenbeentjes en lijken eerder verwant aan de rallen. Het zijn echte steltlopers, vertonen geen trekgedrag en hebben geen vertegenwoordigers in Europa.
- **Goudsnippen** (2 soorten)
- **Krabplevier** (1 soort)
- **Scholeksters** (11 soorten)
- **Ibissnavel** (1 soort)
- **Kluten en steltkluten** (7 soorten)
- **Grielen** (9 soorten)
- **Vorkstaartplevier en renvogels** (17 soorten)
- **Kieviten en plevieren** (67 soorten)

➤ **Strandlopers op trek. 3 mei 2011. Uitkerkse Polder (W)** (Foto: Johan Buckens)

Groepen bestaan vaak uit meerdere soorten die door dit gezelschap meer veiligheid vinden. Vijf Kleine *Calidris minuta*, een Temminck's *C. temminckii* (tweede van links), een Krombek- *C. ferruginea* (derde van rechts) en een Bonte Strandloper *C. alpina* (uiterst rechts).

•**Snippen, strandlopers en franjepoten** (86 soorten): deze familie omvat ook de unieke Tahitstrandloper *Prosobonia cancellata*, maar ook bv. de Kempphaan *Philomachus pugnax*.

•**Trapvechtkwartel** (1 soort): Een Australische plevierachtige soort die qua verenkleed meer gelijkenissen vertoont met een vechtkwartel.

•**Kwartersnippen** (4 soorten): Leven in Zuid-Amerika en lijken wat op de kruising tussen een plevier, een zandhoen of zelfs een leeuwerik

•**Zuidpoolkippen** (2 soorten): Lijken in geen enkel opzicht op een steltloper en gedragen zich eerder hoenderachtig. Tegen de verwachting in vliegen ze zo goed als een duif. Wel is de vleugellading groter, ze leggen dus geen grote afstanden af.

Er is sinds het grootschalige DNA-onderzoek relatief weinig veranderd in de taxonomie van steltlopers. Rond sommige soorten bestaat nog enige onduidelijkheid. Over enkele supersoorten, die dus bestaan uit meerdere soorten en/of ondersoorten, is er nog taxonomische onenigheid.

Het gekendste voorbeeld onder de steltlopers is wellicht de Steltkluut *Himantopus himantopus*. Thans wordt naast onze Steltkluut doorgaans één andere soort erkend: de zeldzame Zwarte Steltkluut *H. novaeseelandiae*. Maar zelfs over diens taxonomische status bestaat nog de nodige twijfel. Aangenomen wordt dat de soort ontstond door een geïsoleerd geraakte invasie Steltkluten op Nieuw-Zeeland, die na inteelt verder afweken van de bronsoort. Op plaatsen waar de twee soorten nu samen voorkomen, wordt veelvuldig gekruist (del Hoyo 1996). Onze eigen Steltkluut telt vijf ondersoorten die afhankelijk van de bron worden opgesplitst in drie tot vijf soorten. Die zijn te herkennen aan verenkleed en biometrie en leven geografisch gescheiden, met uitzondering van een overlapping in Peru (del Hoyo 1996). Eén trend zet zich door over beide soorten en alle ondersoorten: hoe zwarter de steltkluut, hoe korter de poten (Hayman *et al.* 1986).

▶ Diadeemplevier *Phegornis michelii* mannetje. 15 maart 2013. El Yeso, Chili
(Foto: Griet Nijs)
Toch een plevier?

Maar vaak is het vooral de familie waartoe sommige buitenbeentjes behoren, die nogal onduidelijk is. Renvogels en vorkstaartplevieren lijken een onverwachte combinatie binnen één familie, maar hier is de Australische Vorkstaartplevier *Stiltia isabella* de link die alles lijkt te verklaren. Moeilijker is het met echte uitbijters zoals de Maghelaenplevier *Pluvianellus socialis* en de Diadeemplevier *Phegornis mitchellii*, twee totaal verschillende geslachten uit Zuid-Amerika, die maar weinig overeenkomst vertonen met de plevieren waarin ze nu taxonomisch zijn ondergebracht.

Slechts één steltlopersoort heeft verschillende kleurfasen (polymorf), nl. de Nieuw-Zeelandse Zwarte Scholekster *Haematopus unicolor*. Daarvan bestaat naast de bonte vorm ook een zwarte en een mengvorm.

Op trek: het najaar begint al vroeg in de zomer

Bij veruit de meeste soorten worden de taken tijdens de broedtijd netjes verdeeld. In een enkele uitzondering vervult alleen het wijfje de klassieke 'vrouwenrol' met als bekendste voorbeeld de Kempphaan.

Van een aantal soorten verlaten de vrouwtjes het broedgebied al kort na de eileg. Ze trekken dan snel weer zuidwaarts en de mannetjes staan in voor de broedzorg. Voorbeelden daarvan zijn o.a. die soorten waarbij de vrouwtjes opvallender gekleurd zijn zoals Morinelplevier *Charadrius morinellus* en Grauwe Franjepoot *Phalaropus lobatus*. Bij franjepoten houdt het vrouwtje er verschillende mannetjes op na, ze verdedigt ook het territorium. Ook bij Zwarte Ruiters *Tringa erythropus* staat het mannetje meestal in voor de broedzorg (Cramp & Simmons 1983). Het lijkt evident dat de 'deserterende' partner sneller langs de trekroutes (bij ons dus) kan opduiken. Bij Wulpen verlaten de vrouwtjes vaak de broedplaats voor de jongen kunnen vliegen (Beintema *et al.* 1995).

Maar niet alleen soorten waarbij er eentje sneller het broedgebied verlaat duiken hier zeer vroeg op. De 'najaarstrek' van vele steltlopers begint al in juni-juli. Het meest klassieke voorbeeld is de snelle toename van het aantal Witgatjes *Tringa ochropus* na pakweg 10 juni. Toch staan bij deze soort beide geslachten in voor de broedzorg. Nederlandse Grutto's die een mislukt broedsel hebben verlaten sneller het broedgebied (Zwarts *et al.* 2009), ook bij andere soorten speelt die factor misschien mee.

Doordat juveniele vogels meestal later, in het *echte* najaar zuidwaarts trekken, maken ze meer kans om in onstuimig najaarsweer terecht te komen. Het gebrek aan het leidende gezelschap van de ervaren volwassen vogels verhindert hen om bij te sturen. Lange afstandstreckers kunnen zo volledig verkeerd vliegen en zelfs in een ander continent belanden. Daar zoeken ze noodgedwongen het gezelschap op van de meest verwante soort(en). Dat geeft het bekijken en determineren van steltlopers een extra spannend kantje.

Die dwaalgasten raken meestal niet terug in hun thuisland en ontwikkelen dan een soort 'spiegel trek': een trekroute parallel aan die in het continent van oorsprong. In tegenstelling tot verdwaalde zangvogels, die vaak gedoemd zijn om te sterven, hebben steltlopers meestal een behoorlijke kans om te overleven. Ze hebben zelfs een waterkansje om toch nog een levensgezel tegen het lijf te lopen. Zo kent West-Europa al broedgevallen van Amerikaanse Oeverloper *Actitis macularius* en Amerikaanse Goudplevier *Pluvialis dominica*. Of ze kruisen met een verwante soort en dan wordt het wel heel moeilijk om de nakomelingen op naam te brengen. Zowel bij plevieren als strandlopers is hybridisatie gekend. De vroeger zo intrigerende, zeldzame Cox Strandloper *Calidris paramelanotos*, ontdekt in 1955, bleek later gewoon een hybride te zijn tussen Gestreepte Strandloper *C. melanotos* en Krombekstrandloper *C. ferruginea* (Christidis *et al.* 1996). Niet alle trekkende steltlopers die de oceaan overvliegen noemen we dwaalgasten. Van een groot deel van de in Groenland broedende Drieteenstrandlopers *C. alba* weten we door onderzoek dat ze via West-Europa doorsteken naar Zuid-Afrika (Hayman *et al.* 1986). In het voorjaar keren ze die route gewoon om. Een knap staaltje van oriëntatievermogen.

Het is niet alleen de timing van trek die aardig kan verschillen tussen eerstejaars en adulte steltlopers. Van de Tureluur weten we bv. dat ze zelfs een andere biotoop benutten in het overwinteringsgebied. De adulte vogels troepen samen op mosselbanken. Die zijn niet bijzonder voedselrijk, maar dankzij hun ervaring weten ze er voldoende eten bijeen te scharrelen in een veilige omgeving waar nauwelijks sprake is van predatie. De jonge vogels foerageren echter op uitge-

► Bokje *Lymnocryptes minimus* en Watersnip *Gallinago gallinago*, 9 februari 2012. Jabbeke (W) (Foto: Filip De Ruwe)

Beide soorten maken weinig kans om een strenge winter te overleven. Op vlak van determinatie gebeuren er regelmatig fouten. Eens je ze samen hebt gezien, stelt die determinatievraag zich niet meer.

streckte slikplaten, waar de predatie door roofvogels aanzienlijk is. Slechts 10% blijkt een gebeurlijke achtervolging te overleven. Maar voedsel is er wel massaal aanwezig, zodat de kansen op overleving aardig worden gecompenseerd (del Hoyo 1996).

Markant maar opvallend

De bonte of opvallend gekleurde patronen bevinden zich meestal vooral op de onderdelen, zodat die tijdens het grondbroeden niet teveel de aandacht van predatoren trekken. Denk aan de kleuren bij een Morinelplevier *Charadrius morinellus* of de opzichtige patronen bij Goudplevier *Pluvialis apricaria* en Bonte Strandloper *Calidris alpina*. Op het nest worden deze vogels plots onzichtbaar. Doorgaans is het zo dat we een fel gekleurd zomerkleed vooral zien bij de lange afstandstrekkers. Bij soorten die het hele jaar in hetzelfde gebied verblijven of slechts over korte afstand trekken, verschilt het zomeren het winterkleed in de regel veel minder (Hayman *et al.* 1986). Denk aan Scholekster, Kievit *Vanellus vanellus*, Griel *Burhinus oedipnes*, Steltkluut. Op die regel bestaan echter tal van uitzonderingen.

Veel soorten hebben opvallende of contrastrijke patronen op vleugel en/of staart. Die hebben uiteraard een belangrijke signaalfunctie, denk hier aan het sociale karakter van steltlopers. Sommige roofvogels leggen zich toe op de jacht op steltlopers. Het fel flikkerende karakter van een wervelende bende steltlopers, met hun vleugelstrepen en zilverwitte ondervleugels, verhindert dat de roofvogel zich kan concentreren op één individu. Bij de Grutto *Limosa limosa* en de Kluut *Recurvirostra avosetta* wordt die signaalfunctie van de vleugel bijzonder uitgespeeld tijdens het baltsen of als afleidingsgedrag wanneer een dier het nest te dicht nadert. Ze simuleren vleugellamheid en lokken de nieuwsgierige klant weg van het nest.

Functionele bouw en adaptatievermogen

Alle steltlopers zijn insecteneters of boren in de modder naar pieren. Een enkele soort eet mosseltjes of garnalen en ook een klein visje wordt niet geschuwd. Een steltloper wordt meestal voorgesteld met lange, dunne snavel maar de variatie in lengte en dikte is enorm. Enkele soorten hebben vreemd gevormde snavels. Dat zijn doorgaans voedselspecialisten. De meest typische voorbeelden daarvan vinden we vooral buiten Europa: de met uitsterven bedreigde Lepelbekstrandloper *Eurynorhynchus pygmeus* (nog slechts 120 tot 200 broedparen) en de Nieuw-Zeelandse Scheefsnavelplevier *Anarhynchus frontalis* (nog een 5000-tal vogels maar nu wel stabiel) (del Hoyo 1996). De Lepelbekstrandloper filtert met zijn bijzondere snavel microscopische diertjes uit water en modder. De rechts gebogen snavel maakt het de Scheefsnavelplevier mogelijk om insecten weg te pikken onder stenen, zonder die te moeten verplaatsen. De aangepaste bouw van die voedselspecialisten heeft tot gevolg dat ze zich weinig kunnen aanpassen aan een ander milieu met ook ander voedsel.

Gelukkig doen niet alle soorten met afwijkend gevormde snavels het slecht: dicht bij huis zien we hoe de Klutensnavel is aangepast voor het wegmaaien van kleine insecten op het wateroppervlak, of hoe de neergebogen snavel van de Wulp *Numenius arquata* is aangepast om naar wormen te boren op het getijdenslik. Ook de snavel en de lichaamsbouw van de Steenloper *Arenaria interpres* zijn afgestemd op het omdraaien van steentjes en plantenmateriaal waartussen ze voedsel vinden.

Een merkwaardige familie zijn de grielen: zij zijn vooral nachtactief en afgestemd op zeer droge habitats. Ze vertonen misschien wat gelijkenissen met trappen maar dat is wellicht eerder het gevolg van de aanpassing aan hun leefmilieu. Ze eten niet alleen insecten, maar ook hagedissen en kikkers.

Verder van ons bed maar nog steeds een greep uit het soortengamma van de zogenaamde ANWB Vogelgids: renvogels. Deze verdienen een apart plaatsje als bewoners van subwoestijnen. In die familie zit overigens de wat vreemde Krokodilwachter *Pluvianus aegyptius*, die zijn eieren, of zelfs de 3 tot 4 weken oude jongen onder het zand begraaft ter bescherming. Dat is aangewezen aangezien het bonte en kleurrijke verenkleed van de volwassen vogel gemakkelijk de aandacht trekt van predatoren. Om de eieren en de jongen enigszins te koelen worden die bevochtigd met water dat de oudervogels in de buikveren opvangen en vervoeren. Dat kennen we ook van zandhoenders *Pterocles spec.*. Vorkstaartplevieren zijn structureel dan weer sterk aangepast aan het foerageren in de lucht, getuige het stern- of bijna zwaluwachtige silhouet.

Steltlopers zijn dus sterk gespecialiseerd, maar ze passen zich moeilijk aan nieuwe omstandigheden aan, net door de beperkingen die hun extreem gevormde poten of snavel hen oplegt. Steltkluten doen dat bv. nog wel: droge lentes in het Middellandse Zeegebied drijven hen vaak in grote aantallen naar West-Europa, waar dan het broeden plaatsvindt. Watersnippen *Gallinago gallinago* zijn uitsluitend gebouwd om te foerageren in ondiep water met zeer malse bodem. Dat verklaart de vreemde combinatie van korte poten en zeer lange snavel. Ze stellen hoge eisen aan hun broedbiotoop.

► Kleine Plevier *Charadrius dubius* vrouwtje. 3 juli 2011. Paal-Beringen (L)
(Foto: Dieder Plu)

Zelfs in een biotoop waar dit ogenschijnlijk weinig efficiënt is, krabben plevieren bij stilstand na een sprintje om insecten zichtbaar te maken uit de bodem. De bruine oorstreek wijst hier op een vrouwtje. Het verenkleed laat zien hoe ingrijpend de gevolgen van sleet kunnen zijn.

Strenge winters doen zo'n specialisten snel de das om, daarvan is Houtsnip het beste voorbeeld. Wanneer bossen zijn ondergesneeuwd zoeken zij vaker kleine tuintjes op. In de stad is het immers warmer en mensen maken sowieso vaak een deel van de tuin sneeuwvrij. Houtsnippen zijn zwaar en eten veel, de honger kan dan ook nijpend zijn. In gunstige periodes verorberen ze op 24 uur tweemaal hun lichaamsgewicht aan regenwormen (del Hoyó 1996).

Soorten die zowel in het water als op dorre vlaktes hun gading vinden, zijn er mogelijk nog het best vanaf. Denk aan de Kieviten en wulpen. Als broedvogel is de Kleine Plevier *Charadrius dubius* er zo eentje die zich behoorlijk weet aan te passen. Broeden op de toendra

is geen must: evengoed is de soort tevreden met een grindgat, een spaarbekken, een speelplein, een parking of zelfs een bouwwerf. Ten tijde van de opspuitingen voor de aanleg van de Antwerpse haven op Linkeroever midden jaren '80, zag de Bonte Strandloper wel heil in dit toendra-surrogaat. Verschillende koppels kwamen toen toe broeden op de korte grasvlaktes. Toch was de desolate uitgestrektheid blijkbaar een belangrijkere voorwaarde. Van zodra er meer industrie verscheen, verdween de strandloper.

Enkele uren na de geboorte kunnen de jongen van steltlopers al vlot lopen, nestvlinders dus. De poten zijn al in het ei zeer goed ontwikkeld en groot in verhouding tot het lichaam. Daar zit meteen de reden waarom eieren van steltlopers groot zijn in verhouding tot het lichaam. Bij de enkele steltlopersoorten die kleinere eieren leggen, blijkt dat de jongen minder kansen maken om te overleven.

We vinden slechts één genus waarbij de poten niet zozeer zijn gebouwd om te lopen, maar om te zwemmen. Met zijn korte poten loopt een franjepoot horizontaler en minder snel dan bv. een Oeverloper. De Grote Franjepoot *Phalaropus tricolor*, die het meest van de drie op land foerageert, houdt er een zeer grappig, mechanisch loopje op na, waarbij het lichaam sterk voorover leunt. De tenen zijn gelobd en aan de basis tussen de tenen bevinden zich zwemvliezen. Ook kluten en ruiters zwemmen wel eens maar bij franjepoten is het verenpak veel dichter en blijft het waterdicht.

Verspreiding en status

Niet alle steltlopers schuimen de halve aarde af tussen winter- en broedgebieden. Vreemd is dat sommige soorten, bv. de geïsoleerde, endemische eilandsoorten zoals de Tahitstrandloper, zich wel hebben aangepast aan het leven in de mangrovebossen, maar daardoor het goede vliegvermogen van hun neven en nichten vaarwel hebben gezegd. Er leven nog slechts 250 individuen van deze soort. Eenzelfde gering aanpassingsvermogen heeft bv. ook de Canarische Zwarte Scholekster *Haematopus meadewaldoi* de das omgedaan. Mogelijk waren er van die soort nog waarnemingen in Tenerife in de jaren '60 en '80 maar nu wordt de soort als uitgestorven beschouwd.

Voor twee Europese soorten rinkelt de alarmbel: van de Steppekieveit *Vanellus gregarius* weten we dat de broedgebieden worden bedreigd. Gelukkig werd er recent nog een grote winterpopulatie ontdekt in het Midden Oosten. Erger is het gesteld met de Dunbekwulp *Numenius tenuirostris*. Nadat in de jaren '90 de laatste wintervogels van Merja Zerga in Marokko verdwenen, waren er nog enkele sporadische waarnemingen van de soort. Daarna geen spoor meer. Zeer verontrustend, temeer omdat men voor dergelijke lange afstandstrekkingen logischerwijs mag verwachten dat ze zich bij gebrek aan voldoende soortgenoten, vaker aansluiten bij de meer algemene verwant, in dit geval de Wulp. Zo trekt ook de Steppekieveit steeds meer op met Kieviten, op die manier zien we de soort nu zelfs jaarlijks in België, mogelijk een slecht voorteken.

De meeste soorten zijn grondbroeders en die hebben het in West-Europa hard te verduren. Enerzijds is er de toenemende predatiedruk (vossen, marters, roofvogels, reigers, kraaien...), anderzijds gaat de versnippering en ontwatering van natuurgebieden en zeker die van weide- en akkervogelgebieden aan een hoog tempo door. De intensieve landbouw maakt het weidevogels als Grutto, Tureluur maar ook Kieveit bijzonder moeilijk. Die soorten trekken zich nu terug in grote natuurontwikkelingsgebieden zoals de Antwerpse en Zeebrugse havencompensatiegebieden. Niet alle soorten broeden op de grond, of niet letterlijk. Zo blijken dakbroedende Scholekster de oplossing te hebben gevonden tegen predatie door zoogdieren, of toch de meeste. Na het uitkomen van de jongen stelt zich daar dan wel een voed-

selprobleem maar dat wordt aardig opgevangen door de oudervogels: die transporteren het voedsel gewoon naar de jongen. Sommige soorten, met Bosruiter als meest gekende voorbeeld, broeden in het bos. Ze broeden haast uitsluitend in de oude nesten van Zanglijsters *Turdus philomelos* en ontlopen zo de meeste predators.

► Bonte Strandloper *Calidris alpina* eerste kalenderjaar. 27 september 2009. IJmuiden (NI) (Foto: Karel Maurer)

Gapen en stretchen van zowel de kaak- als de snavelpunt. Deze vogel is in rui van juveniel naar eerste winterkleed. De mantelveren en de onderste rijen schouderveren zijn deels vervangen door winterveren met een witte top.

Di-esterwas revisited

In aflevering drie (*Natuur.oriolus* 78-4) zagen we hoe men recent ontdekte dat de samenstelling van het stuitklierwas bij eenden plots verandert tijdens het broedseizoen. Enkel de broedende vrouwtjes schakelen dan prompt over van de productie van mono naar di-esterwas.

Dat is ook het geval bij een groot aantal steltlopers. Vooral strandloper en pleviersoorten maken die omschakeling, maar ook onze Grutto. De Kievit, de Strandplevier *Charadrius alexandrinus* en de Morinelplevier doen daar echter niet aan mee. Opvallend is dat ook hier alleen de broedende geslachten die omschakeling maken: bij Kemphaan alleen het vrouwtje (net als bij de Wilde Eend *Anas platyrhynchos* dus), bij Rosse Franjepoot *Phalaropus fulicarius* alleen het vrouwtje en beide geslachten wanneer ze beide deelnemen aan het bebroeden van de eieren.

Het onderzoek is in volle gang en wordt vooral op Kanoet toegespitst. Het meer stroperige di-esterwas heeft een duurzamere werking, niet alleen houdt het de veren langer waterafstotend, het remt ook de groei van bacteriën af die sleetbevorderend werken. Di-esterwas is bovendien minder vluchtig en geeft minder geur af. Het biedt dus een bijkomende bescherming tegen predators want grondbroeders zijn erg kwetsbaar. Zo blijken speurhonden veel minder in staat om kleine hoeveelheden di-esterwas te lokaliseren.

De korte productieperiode van het was is waarschijnlijk te koppelen aan de hogere productiekost: van zodra de jongen uit het nestkuiltje stappen, schakelen de oudervogels weer over naar mono-esterwas. Bij Kanoeten vindt de omschakeling naar di-esterwas vreemd genoeg al plaats in West-Europa, net voor ze verder trekken naar de Arctische broedgebieden.

Effe gapen

Vogels gapen - net zoals de mens - om de kaakspieren te 'stretchen'. Daartoe sperren ze de snavel zover mogelijk open vanuit het kaakgewricht. Sommige soorten zoals strandlopers, maar ook snippen, foerageren vooral met de uiterste snavelpunt, die in de modder verdwijnt. Omdat voedsel moet 'gegrepen' worden, is het noodzakelijk dat de snavelpunt apart beweegt. Strandlopers, ruiters en franjepoten zijn de kleinere soorten waarbij de snavelpunt apart kan worden geopend, bij plevieren kan dat niet. De soorten met beweegbare snavelpunt gapen ook geregeld met alleen de snaveltop, of de beide gewrichten tegelijk, zoals op de foto. Die flexibele bovensnavelpunt wordt niet door spieren bediend maar door *rhynchokinese*; met een beenstuk in de schedel duwen ze een bot in de snavel, dat druk zet op een scharnierpunt bij het snaveluiteinde. Het snavelskelet, dat tot in de top van de snavel reikt, is dus eveneens flexibel.

De uiterste snavelpunt van sommige soorten bezit een reeks extreem gevoelige sensoren, waarmee ze prooien kunnen lokaliseren vooraleer ze worden aangeraakt. De sensoren meten een verschil in druk, ze tasten er niet echt mee (del Hoyo 1996). Die sensoren noemt men de 'lichaampjes van Herbst', vergelijk het een beetje met onze gevoeliger vingertoppen.

Families herkennen

Het herkennen van steltloperfamilies is relatief gemakkelijk. Zelfs onder moeilijke omstandigheden vertelt het gedrag ons vaak veel meer dan de kleine verkleedkenmerken. Met behulp van een telescoop kan je tot op zeer grote afstand de familie of zelfs de soort te bepalen.

Belangrijke aanwijzingen hierbij zijn staartwippen, kopknikken, boren, lopen, sluispen, sprinten en scharrelen met de poten. Kopknikken zien we vaak bij alerte ruiters en plevieren, niet bij strandlopers. Snippen boren vrijwel verticaal met de snavel in de modder. Sprinten stoppen en pikken is een klassiek bewegingspatroon voor oogjagers als de plevieren. Bij het stoppen krabben ze met een poot in het slib. Als hierdoor kleine prooien aan de oppervlakte komen zien we ze een pikbeweging uitvoeren.

Nu en dan wordt het foeragegedrag beïnvloed door het type voedsel. Zo moeten strandlopers in West-Afrika soms zeer snel achter mini-krabbetjes aan rennen vóór die in een holletje verdwijnen.

Degelijke ervaring moet een waarnemer al snel in staat stellen om op vrij grote afstand een actieve Temmincks Strandloper succesvol van een Oeverloper te onderscheiden. De strandloper schuifelt, de Oeverloper wandelt en prompt met het achterlijf.

Steltlopers kunnen soms echter langdurig slapen of rusten met de kop tussen de veren, dan is het wachten geblazen. Kleine structurele verschillen, zoals snavelvorm, pootlengte, houding of globale contrasten moeten de determinatie bij de meeste soorten mogelijk maken. Ga zeker regelmatig de test aan om in tegenlicht op grote afstand de gewone soorten te determineren, ruiters bijvoorbeeld. Zeker wanneer je de gelegenheid hebt om daarna op korte afstand te controleren of je determinatie correct was. Dit is zowat de beste manier vertrouwd te raken met silhouetten. Maar op pad gaan met een ervaren steltloperkenner is zo mogelijk nog een betere les. Na verloop van tijd herken je Bosruiters van Tureluurs *T. totanus* of Witgatjes in volledig tegenlicht.

Soorten herkennen

► Kemphaan *Philomachus pugnax* mannetje in rui naar zomerkleed. 3 maart 2012. Ravels (A) (Foto: David Verdonck)

Een zeer variabele soort, echter met onmiskenbaar karakter: kleine kop en een vol, voorover leunend lichaam. De schouderveren steken als een bochel wat losjes omhoog.

Zoek je een efficiënte leermethode? Combineer dan je veldbezoeken met literatuurstudie. Voor steltloperherkenning is goede literatuur voorhanden. Vrijwel alle soorten zijn tot in detail gekend. Op het vlak van herkenning werd voor de moeilijkste soorten in de jaren '80 heel wat baanbrekend werk verzet. Thans zijn de meeste steltlopers feilloos determineerbaar. Tot de moeilijkste behoren dwaalgasten als Mongoolse *Charadrius mongolus* en Woestijnplevier *C. leschenaultii*, de drie goudplevieren, de Amerikaanse grijze snippen *Limnodromus* en enkele strandlopersoorten. Het internet biedt je natuurlijk de mogelijkheid om aan de hand van prachtige en haarscherpe foto's, snel een degelijke en brede kennis op te doen van alle mogelijke soorten en verenkleden. Vogels op grote afstand, hybriden of onverwachte dwaalgasten kunnen nog wel voor problemen zorgen. Toch is het aangeraden om voortdurend te oefenen of bij te leren uit de literatuur, wil je niet struikelen over die grijze Kleine Strandloper *C. minuta* of een eerste zomer Bonte Strandloper die de markante buikvlek mist. En wat vaak wordt vergeten: het willen leren uit fouten (die in het begin gegarandeerd worden gemaakt) heeft grote waarde. Zij vormen de beste maatstaf om te meten waar je kennis nog kan worden bijgeschaafd.

De meeste steltlopers zijn nogal luidruchtig en de roep is in de meeste gevallen goed bruikbaar als soortkenmerk. Eén van de uitzonderingen daarop is de zwijgzame Kemphaan. Spijtig, want net die soort blijkt in de beginfase één van de moeilijkste uit de reeks. De poten kunnen bv. geel, groen, oranje of rood zijn. Sommige indi-

viduen zijn zwaar getekend, andere nauwelijks. Bovendien verschillen de geslachten flink in grootte.

Dat leidt ons naar de volgende belangrijke tip: besteed de nodige aandacht aan de 'jizz' van een vogel, het algemene karakter dus. Eens je vertrouwd bent met het weinig sierlijke, wat voorover leunende silhouet van een Kemphaan: dik lijf met kleine kop en lichtjes neergebogen snavel, vaak met de schouderveren wat losjes opstekend, dan herken je hem doorgaans in een oogopslag. Vraag jezelf echter tijdig af wat die eerste indruk van een soort voor jou zo kenmerkend maakt, dat helpt om aan anderen te kunnen uitleggen welke factoren het karakter van een soort bepalen. Niet zelden pinnen waarnemers zich vast op een bepaald kenmerk, dat uiteindelijk onvoldoende determinatiewaarde blijkt te hebben.

Er is dus zeker het onmisbare en tijdrovende proces om de fijne veldkenmerken te leren. De evolutie in de vogelherkenning staat ondertussen immers ver. Enkele decennia geleden, toen de befaamde Peterson's Vogelgids de standaard was, bleken Bosruiter en Witgatje door de gebrekkige beschrijving een echt probleemduo waar niet weinig waarnemers de tanden op stuk beten. In het veld hebben die soorten niet zoveel met elkaar gemeen. De Bosruiter is een slank, gepareld ruitertje op hoge poten. Witgatje is een wat gezette, compacte ruiter met uniform donkerbruin verenkleed, wit buikje, witte oogring en relatief korte poten. Daar zijn we dus zeker voorbij: vandaag de dag gaat het over het bepalen van leeftijden, of zelfs ondersoorten.

► Bosruiter *Tringa glareola* (links) en Witgat *T. ochropus*. 4 augustus 2009. Ravels (A) (Foto: David Verdonck)

Dit soortenduo werd vooral vroeger als aardig moeilijk ervaren. Mits enige ervaring volstaat dit frontale beeld voor de determinatie. Witgatje is plomper en compacter van bouw. De oogring is het meest opvallende kenmerk op de kop, bij Bosruiter is dat de wenkbrauwstreep. De bovendelen van Witgat zijn meer aaneengesloten aardebruin en de groffe borsttekening stopt abrupt, waardoor een contrast met de witte buik ontstaat. De vogel lijkt met het buikje in een pot witte verf te zijn gedoopt.

► Bonte Strandlopers *Calidris alpina* tijdens de voorjaartrek. 22 april 2013. Le Hourdel, baai van de Somme (F) (Foto: Filip Devos)

In adult zomerkleed gemakkelijk herkenbaar aan de zwarte buikvlekken. De linkse eerste zomervogel heeft geen zomerkleedveren, de rechtse enkele schouderveren en één enkele zwarte buikveer. De langere handpenprojectie en juveniele vleugelveren met donkere centra zijn zichtbaar.

» Drieteenstrandloper *Calidris alba* adult zomerkleed. 17 mei 2011. Oostende (W)
(Foto: Roland François)

Zo zien we deze wintergast zelden. Een ontmoeting met deze soort in zomerkleed laat de hoofden van vogelkijkers soms op hol slaan. De typische, conische snavelvorm van de soort is hier goed zichtbaar.

Leer omgaan met verenkleed, kijk naar variaties en wees je bewust van uitzonderingen. Je kan bv. perfect weten hoe lang de handpenprojectie van een soort 'zou moeten zijn': wanneer één of twee van de langste tertials door rui ontbreken, dan heeft dat een enorme invloed op de handpenprojectie. Vandaar blijft onervarenheid veruit de belangrijkste factor die foute determinaties in de hand werkt, dat geldt in het bijzonder voor steltlopers. Een Drieteentje zien we slechts zelden in zomerkleed en het is niet de meest verwachte gast op een poeltje in het binnenland: elk jaar worden Drieteenstrandlopers dan ook wel ergens in België of Nederland gemeld als een vermoedelijke Grijsje *C. pusilla*, Bonapartes *C. fuscicollis*, Bairds *C. bairdii* of zelfs Roodkeelstrandloper *C. ruficollis*. Begin steeds met het herkennen van uitsluitend gewone soorten! Eens men de nodige aandacht besteedt aan de exacte snavelvorm van bv. dat Drieteentje, blijkt de structuur daarvan plots uniek binnen de strandloperfamilie. Het ontbreken van het achtterteentje is immers vaak moeilijk in te schatten. Andere factoren die bij een grote meerderheid van de soorten doorslaggevende hulp bieden in het determinatieproces zijn snavel- en pootlengte. In de vlucht is het patroon van vleugel, stuit en staart belangrijk en ook de pootprojectie geeft vaak nuttige aanwijzingen.

Toch jaagt de ontmoeting met een afwijkende steltloper de adrenaline meestal de hoogte in, omdat de hoop op de ontdekking van een zeldzame soort opflakert. De steltloperfanaat is dan best wel op de hoogte van de kenmerken van alle potentiële dwaalgasten, het blijft altijd de laatste optie. Ga ervan uit dat je staat te kijken op een gewone soort in een minder gekend verenkleed. Ruiende vogels, of vogels in eerste zomerkleed voldoen niet altijd aan wat je kent van het plaatje uit de veldgids.

Voor de determinatie van strandlopers is het baanbrekende werk 'Identification of stints and peeps' van Jonsson & Grant (1984) nog steeds determinatieliteratuur van de bovenste plank. De illustraties uit dat werk prijken overigens in het boek 'Vogels van Europa' van Lars Jonsson (1993). Het zijn zonder twijfel de beste strandloperplaten ooit gemaakt en zullen dat wellicht nog een tijdje blijven. Over het algemeen is de 'ANWB Vogelgids' het boek bij uitstek om te leren over steltlopers in de drie basiskleden: juveniel, zomerkleed en winterkleed.

Op het vlak van gedragingen geven de kleine figuren op platen in de ANWB Vogelgids een goede impressie van wat je in het veld mag verwachten: Zwarte Ruiters met de buik tot in het water, een Kleine naast een Drieteenstrandloper, juveniele Bontbek naast Kleine Plevier, tot het vreemde wandelen van de Grote Franjepoot. Besteed vol-

doende aandacht aan dit soort illustraties, soms lijken ze karikatuur maar na ervaring zijn het vaak de meest rake weergaves van een specifiek gedragspatroon.

Grootte als kenmerk

Bij haast alle vogelfamilies wordt de grootte graag aangereikt als kenmerk. Meestal ten onrechte. In deel 4 (*Natuur.oriolus* 79-1) werd al benadrukt dat het gebruik van de grootte als soortkenmerk bij vliegende vogels is af te raden, zelfs bij rechtstreekse vergelijking. Gebrek aan dieptezicht, de invloed van optisch materiaal, belichting en kleur van de vogel spelen alle een rol.

Bij foeragerende steltlopers ligt dat gelukkig enigszins anders: ze zijn meestal sociaal en zitten soms in gemengde groepen. Dat geeft het voordeel dat je de grootte, maar ook de bouw in de meeste gevallen objectief kan vergelijken. Bepaal de grootte indien mogelijk in vergelijking met verschillende ijksoorten. Nog een belangrijke verwittiging: veldgidsen en de meeste standaardwerken geven de lengte gemeten van snavelpunt tot staartpunt. Dat is soms misleidend. Aangezien sommige soorten bijzonder lange snavels hebben kan dat de waarnemer wel eens misleiden. Zo meet een Watersnip 25 tot 27 cm., groter dan een Steenloper *Arenaria interpres* met zijn 21 tot 25 cm. De snavel van een Watersnip meet echter 5,5 tot 7,5 cm (ca 1/5 van de lichaamslengte), die van de Steenloper 2 tot 2,5 cm (slechts 1/10 van de lichaamslengte). In het veld zal de Steenloper er met zijn compacte bouw op afstand dus meer geblokt en groter lijken dan een Watersnip, hoewel de cijfers iets anders doen verwachten.

» Temmincks Strandloper *Calidris temminckii* adult zomerkleed. 3 juni 2012.
Varanger (N) (Foto: Kris De Rouck)

De oude naam van Temmincks Strandloper was 'Kleinste Strandloper', maar ze is niet kleiner dan de Kleine Strandloper *C. minuta*. Dit is de enige *Calidris* met een duidelijke staartprojectie, bij andere soorten steken de handpennen voorbij de staart of komen ze gelijk. De meeste Temmincks Strandlopers vertonen een minder uitgebreid zomerkleed: bij deze vogel zien we nog slechts enkele winterveren tussen de opvallend getekende schouderveren. Vaak is het net andersom.

Het leren werken met de lichaamsmassa van een vogel zou een alternatief kunnen bieden, dat is tenslotte wat je ziet in het veld. Probleem: de lichaamsmassa is een zeer relatief gegeven en het platleggen of opzetten van het verenpak (bij een resp. alert of kouwelijk individu) kan de interpretatie ervan sterk beïnvloeden. We kunnen het nauwelijks meten. Toch kan de ervaring op dat vlak van grotere waarde zijn dan het gebruik van lichaamslengte. Hetzelfde geldt wanneer je het formaat van een steltloper met lange nek en/of poten vergelijkt met een meer gedrongen soort. De Poelruiter *Tringa stagnatilis* is meest te verwarren met een Groenpootruiter. Het formaat ligt echter dicht tegen dat van Bosruiter aan (19-21 cm voor Bos- en 22-25 cm voor Poelruiter). De kans dat je een Poelruiter niet opmerkt in een groepje Bosruiters is waarschijnlijk groter dan wanneer deze bij

► Rosse Grutto's *Limosa lapponica* en Scholeksters *Haematopus ostralegus*. 14 augustus 2008. Terschelling (NI) (Foto: Luc Meert)

De rosse vogels zijn mannetjes, de beige vrouwjes. De vogel rechtsboven is vermoedelijk een mannetje in eerste zomerkleed, die hebben een minder compleet zomerkleed en beginnen vroeger met de rui naar het winterkleed.

Groenpootruiters zit. Dan valt het kleine formaat van de Poelruiter zeer goed op. Verwarring schuilt soms in een klein hoekje.

Losse ervaringen in het veld doen je zelden beseffen dat bv. een Drieteenstrandloper één van onze grotere of meer geblokte strandlopers is, vergelijkbaar met Bonte en Paarse Strandloper *C. maritima*. Kanoet *C. canutus* is met zijn 23 tot 26 cm nog een pak groter. de grootste strandloper bij ons. Dus toch een tip wat afmetingen betreft: strandlopers, plevieren en ruiters foerageren vaak in groep en met verschillende soorten door elkaar. Als houvast is het zeker een goed idee om van enkele (moeilijke) families een lijstje te maken van afmetingen. In het bijzonder voor strandlopers is dat erg nuttig.

Tegendraads denken mag

Determineren aan de hand van kenmerken werkt aardig en veel oefenen helpt. Vooral voor de soorten met stabiele kenmerken. We zien het ook bij soorten uit andere families: wanneer een soort variabel is, of moeilijk determineerbaar, dan loopt het met die werkwijze wel eens mis. Wanneer het determinatieproces niet uitmondt in een overtuigende conclusie, kan het helpen om de denkwijze gewoon radicaal om te draaien. De gebruikte kenmerken passen misschien wel op die soort, maar sluiten ze ook de andere soorten veilig uit? In dergelijke gevallen kan je de oefening hervatten, maar dan via uitsluiting. Controleer welke van de soorten (die in aanmerking kunnen komen) veilig zijn uit te sluiten aan de hand van harde kenmerken. Tussen de soorten die dan resteren, kan de keuze soms voor de hand liggen.

Hieronder gaan we dieper in op de verschillende verenkleden en hoe die verkregen worden. Ook enkele aspecten die een bijkomende invloed hebben op het verenkled worden besproken aan de hand van enkele voorbeelden.

Geslachtsbepaling

Sommige soorten zijn opvallend getekend in de broedperiode en doorgaans zijn mannetjes veel contrastrijker dan de valere vrouwjes. Dat is het geval bij Scholeksters, Kluten, plevieren maar ook bij Steenloper, daar zijn de mannetjes markanter getekend, de patronen zijn strakker afgelijnd en de kleuren zijn dieper. Vrouwjes zijn doorgaans fletser en bruiner. Soms, zoals bij de Rosse Grutto *Limosa lapponica*, is seksuele dimorfie groot. Bij nog andere soorten zoals Oeverloper *Actitis hypoleucos* of Temmincks Strandloper, nauwelijks of helemaal niet.

Karteerders kennen wellicht de truukjes om het geslacht van Kieviten te bepalen. De mannetjes tonen in de vlucht sterk verbrede binnenste handpennen die een extra flappende vlucht veroorzaken. Op de grond valt de aaneengesloten zwarte keel van het mannetje al van ver op. Bij vrouwjes is de keel meestal wit gevlekt of zelfs grotendeels bleek. Waarnemers die dit frequent gebruiken, bepalen het geslacht na verloop van tijd bij de meeste vogels al bij de eerste oogopslag, alsof het om twee verschillende soorten gaat. Bij Morinelplevier en bij de franjepoten zijn net de vrouwjes het mooist getekend en gekleurd.

Bij sommige andere soorten is het onderscheid tussen de sexen iets moeilijker en is het verenkled nagenoeg identiek. Onder andere bij wulpen gebruik je best de snavelengte als maatstaf: bij vrouwjes is de snavel aanzienlijk (ca. 25%) langer dan bij mannetjes. Mits enige oefening is dat makkelijk in het veld te gebruiken, zelfs bij vogels in

de vlucht. Wil je de snavelengte van een solitaire vogel omschrijven, vergelijk dan de lengte ervan met de teugellengte. Die heeft nl. een vaste lengte. De koplengte kan variëren, bv. naargelang het gemoed van de vogel (opstaande veren). Dat werkt uiteraard het makkelijkst bij vogels met een relatief korte snavel.

Kleed- en leeftijdsbepaling

Steltloperdeterminatie wordt aanzienlijk makkelijker wanneer je in staat bent om het kleed te bepalen. Zo houd je nog slechts een derde van de mogelijkheden over en hoef je het grootste deel van de afbeeldingen in je gids niet meer in overweging te nemen. Er zijn drie hoofdkleden. Andere kleden zijn eerder 'tussenkleden', het gevolg van rui. Die verklaren we verder onder het puntje 'Rui'. Eens je weet hoe een steltloper ruit, weet je hoe die kleden eruit zien want ze zijn een combinatie van de hier beschreven types. Deze samenvatting is in hoofdzaak gebaseerd op Hayman *et al.* (1986). De drie basiskleden van steltlopers, worden in een groter lettertype weergegeven.

1. Juveniel

Wanneer het donsjong het pluizige pak ruilt voor echte veren, krijgt hij een juveniel kleed. Dit is bij de meeste soorten gemakkelijk als dusdanig te herkennen op basis van kleurpatronen (bv. kleinere plevieren, strandlopers, ruiters, grutto's, franjepoten). Wulpen en snippen verdienen een gedetailleerde blik en bij enkele soorten zoals Scholekster gebruik je nog beter de kleur van de naakte delen. Enkele kenmerken keren steeds weer: geschelpte bovendelen door gelijkmatige bleke zoompjes aan de veren, de grootte van de onderste rijen schouderveren verschilt bij juveniel weinig van de erboven liggende rijen (bij adult zomer hebben die een pronkfunctie en zijn ze doorgaans opvallend groter en markant getekend) en - heel belangrijk - de tertials zijn korter en ronder bij juveniel waardoor de handpenprojectie aanzienlijk langer is dan bij adulte vogels. In sommige twijfelgevallen waarbij het verenkleed geen duidelijkheid geeft, kan dat laatste erg bruikbaar zijn (cfr. de adulte Bairds Strandloper van Tienen in 2011). Er is ook een verschil in timing: op het moment dat juveniele veren kraakvers zijn, is het zomerkleed van de adulte vogels al sterk gesleten tijdens het broedseizoen. Dat sommige veren kleiner en korter zijn dan bij adulte vogels, is onder meer een gevolg van de simultane groei: zo'n juveniel verenkleed wordt volledig op eenzelfde moment verkregen. Dat vraagt veel energie. Juveniele veren zijn van mindere kwaliteit, ze zullen vlugger slijten en vragen om een snelle vervanging. Het juveniele kleed wordt slechts gedragen gedurende een periode van enkele weken tot drie maanden.

› Grestreepte Strandloper *Calidris melanotos* juveniel. 16 september 2012. Gent-Kluizendokken (O) (Foto: Koen Leppla)

Lange, licht gekromde snavel, lang kopprofiel, oranje kruin, bleke wenkbrauwstreep, tot in de helft getekende teugelstreep, oranjebruin gezoomde kleinere schouderveren en lange handpenprojectie geven de soort een typisch karakter. De scherpe zomen creëren een regelmatig geschubde tekening, die je in het najaar nooit aantreft bij een adulte steltloper.

2. Eerste winterkleed

Juveniele veren worden snel vervangen en heel wat van de 'juveniele' steltlopers die hier in het najaar neerstrijken, zijn dan al in de rui naar eerste winterkleed. Anderen beginnen eraan tijdens hun verblijf. Die rui start meestal op het voorhoofd, de mantel en de bovenste rijen schouderveren maar heel het lichaam ziet er na verloop van tijd uit als het adulte winterkleed. Bij de meeste soorten wordt het grootste deel van de vleugelveren behouden, een groot aantal dekveren wordt wel vervangen. Dat maakt dat het juveniele veerpatroon daar minstens deels zichtbaar blijft, mits de vleugel niet bedekt wordt door flank- en/of schouderveren. De tertials zijn meestal wel zichtbaar en dan is ook de kortere handpenprojectie van het juveniele kleed weer bruikbaar. Bij vogels met een volledige post-juveniele rui is het eerste winterkleed niet meer herkenbaar tenzij, in sommige gevallen, aan de kleur van de naakte delen. Deze rui naar eerste winterkleed vindt doorgaans vroeger plaats dan die van de adulte vogels naar hun winterkleed. Inderdaad: die juveniele veren hebben behoefte aan een vervanging door veren met een sterkere structuur. Dat is nodig om waterdicht de lange trek verder te zetten, zonder verlies aan warmte en dus energie.

› Drieteenstrandlopers *Calidris alba*. 08 oktober 2008. Wenduine (W) (Foto: Daniël Wybo)

De vogel in eerste winterkleed (rechts) toont de combinatie van adulte bovendelen tegen juveniele vleugels, best zichtbaar op de grote dekveren en de tertials. De linkse vogel toont het volledig adulte winterkleed. Let op de handpenprojectie die bij de rechtse vogel duidelijk groter is, de juveniele tertials zijn immers minder lang.

3. Eerste zomerkleed

Wanneer de winter op zijn einde loopt wordt de gedeeltelijke rui naar het zomerkleed ingezet. Dat verschilt bij kleine soorten niet van het adult zomerkleed, maar we weten dat de vleugel nog steeds juveniel is. In de overwinteringsgebieden in Tropisch Afrika schijnt de zon fel en dat verbleekt de veren. De behouden vleugelveren zien er dan uitgegrafeld uit en hebben niet meer de bleke zoompjes die ze in het najaar vertoonden. Bij sommige (vooral grotere) soorten, die nog niet in het eerste jaar geslachtsrijp zijn, wordt het eerste winterkleed behouden en worden slechts enkele veren geruid. We zien dan een zeer fletse versie van wat we voor de soort zouden verwachten. Sommige van die vogels blijven in het overwinteringsgebied: niet broeden vraagt van hen niet het risico van een nodeloze trek. Toch zijn sommige vogels (mogelijk vroege jongen van het jaar voordien) al geslachtsrijp in hun eerste zomer en kunnen ze zelfs succesvol broeden.

4. Adult winterkleed

Tegen het einde van het broedseizoen maar nog in het broedgebied, wordt de rui naar het adulte winterkleed ingezet. Eerste zomers beginnen daar gemiddeld vroeger aan dan hun volwassen soortgenoten, die een hele poos druk in de weer zijn met het grootbren-

gen van de jongen. Die vogels in hun tweede kalenderjaar vervangen voor het eerst in 10 à 12 maanden de juveniele slagpennen. Dat is een vereiste vooraleer ze aan de trek beginnen. Die volledige rui omvat zowel lichaams- als vleugelveren. Bij sommige soorten simultaan, bij andere eerst de lichaamsveren, bij nog andere eerst de vleugelveren. Dat kan zelfs individueel variëren binnen de soort. Wel wordt de handpenrui niet tijdens de trek doorgemaakt, dat zou teveel energieverlies veroorzaken.

Veruit de meeste steltlopers worden vrij egaal bruingrijs en wit en verliezen de markante patronen (grotere plevieren, strandlopers, de meeste ruiters, grutto's en franjepoten). Helaas wordt er door vogelkijkers vrij weinig aandacht besteed aan het bestuderen van winterkleden. Dat merken we aan het grotere aantal determinatiefouten van vogels in winterkleed. Zo weten heel wat vogelaars niet dat de Grutto in winterkleed egaal getekende schouderveren heeft, bij de Rosse Grutto zijn die donker, ietwat puntig gecentreerd. Dat is in de meeste houdingen vaak veel beter zichtbaar dan het staart- of vleugelpatroon.

Het winterkleed wordt het langst gehouden, soms tot negen maanden. Maar het uniforme patroon zorgt ervoor dat het zeer gelijkmatig afslijt, anders dus dan het juveniele of het zomerkleed.

4. Adult zomerkleed

Sommige steltlopers bezitten een erg fraai zomerkleed: Zilverplevieren *Pluvialis squatarola*, Bonte en Krombekstrandlopers, Kanoeten. Die maken de soort dan wel makkelijk herkenbaar maar er zijn valstrikken. Zo sluit je bij een Rosse Grutto in zomerkleed toch best even de mogelijkheid van een IJslandse Grutto *L. l. islandica* uit, een ondersoort die hier regelmatig doortrekt maar pas sinds de jaren '90 de nodige aandacht krijgt. We willen ook het Drieteentje nog even in de verf zetten, dat altijd het risico loopt om met een van de kleinere neven en nichten te worden verward. Vergeet ook niet dat de mate waarin zomerkleed wordt verkregen, een sterke individuele variatie kent. Denk hier aan Temmincks Strandloper, Grutto of Groenpootruiter.

Er zit dan nog een zeker verloop op het zomerkleed en dat is bij sommige soorten erg ingrijpend: vers geruide zomerkleedveren geven vaak een koud grijs, wat gebandeerd of zwaar geschelpt patroon door de gave bleke, brede zomen. Wanneer die afslijten is het zomerkleed op zijn mooist. Kleurrijke soorten (Grutto, Krombekstrandloper) hebben dan een mooi aaneengesloten kleur. In het late broedseizoen zijn bij veel veren alle randjes of bleke inkepingen volledig weggesleten. Ze tonen enkel nog de donkere veercentra en zien er geheel donker uit (bv. Breedbekstrandloper *Limicola falcinellus*, Regenwulp *Numenius phaeopus*). Andere soorten worden fletser van kleur door verbleking (bv. Kleine Strandloper) of krijgen een matgrijze kleur (Zwarte Ruiter).

De noordelijke steltlopersoorten (die wij hier op trek zien), komen nogal synchroon in zomerkleed, maar indien je naar andere continenten gaat, bedenk dan dat het in het zuidelijk halfrond lekker zomert wanneer het hier winter is. Dat heeft natuurlijk een invloed op de soorten die daar broeden, en meestal standvogels zijn. De juvenielen van sommige gelijkende soorten kunnen op die manier nooit gelijktijdig voorkomen, zelfs niet in gebieden waar de adulten elkaar wel ontmoeten.

Bij grielen, kluten, wulpen en snippen zien we helemaal géén verschil tussen zomer- en winterkleed.

Rui

De rui verloopt bij de meeste soorten via een strikt patroon. Dat is bij de meeste Europese steltloperfamilies vrij gelijkaardig. De meeste soorten starten met de binnenste handpen, de rui verloopt dan stelselmatig naar buiten. Wanneer de handpenrui halfweg is, wordt de buitenste armpen geruid, die verloopt geleidelijk inwaarts naar het lichaam toe. Kort na de buitenste armpen worden de tertials vervangen en de rui vervolgt bij de meeste soorten dan ook buitenwaarts. De armpennen worden dus in twee richtingen vervangen. Tegelijk met de armpenrui wordt gestart met de staartrui (meestal van de middelste staartpennen naar buiten toe). De handpenrui overspant heel de

➤ Tureluur *Tringa totanus* adult zomerkleed. 3 juni 2013. Doel (O) (Foto: Pascal De Munck)

Een soort met een subtiel zomerkleed, vooral herkenbaar aan de 'harde' lijntekening in donkerbruin. Deze Tureluur verving enkel de bovenste tertial tijdens de gedeeltelijke rui naar het zomerkleed, de drie andere tonen nog het uniforme winterpatroon.

► Kleine Strandloper *Calidris minuta* eerste winterkleed. 3 januari 2009. Schelphoek-Koudekerke, Zeeland (NI) (Foto: Raymond De Smet)

Kleine Strandlopers overwinteren hier zelden, de meeste waarnemers zijn dus niet vertrouwd met dit kleed. Vooral de structuur wijst hier op Kleine Strandloper. We zien nog twee of drie juveniele schouderveren in de onderste rij en een volledig behouden juveniele vleugel. De oude schouderveren en de tertials vertonen de meeste sleet.

periode van arm- en staartpenruï. Die veren zijn natuurlijk ook doorgaans zwarter, langer en steviger. Dat vraagt meer energie. De tertials worden vaak nog eens vervangen tijdens de ruï naar het zomerkleed, maar bij veel soorten hebben die dan ook een pronkfunctie.

De timing van de ruï wordt bepaald door een niet altijd even duidelijke combinatie van factoren, zoals de broedplaats, broedtijd en –duur, de lengte van de trekroute, de overwinteringsplaats, maar bv. ook het klimaat en de hoogte van die locaties kunnen een invloed uitoefenen. De ruï verschilt soms aanzienlijk tussen gelijkende soorten. Dat kan handig zijn als bijkomend kenmerk. Denken we bv. aan Grauwe en Rosse franjepoot, waarvan de juveniele kleden sterk op elkaar gelijken. De timing in ruï naar eerste winterkleed ligt bij Grauwe aanzienlijk later dan bij Rosse. Rosse Franjepoten zitten in september al behoorlijk in winterkleed. Grauwe Franjepoten zitten zelfs in oktober-november nog voornamelijk in eerste winterkleed.

Sleet

We wezen al op de impact die sleet en verbleking kunnen hebben op een verenkleed. Verbleking treedt vooral op bij langdurig, fel zonlicht. Bepaalde bleke kleuren worden wit, donkerbruin wordt lichtbruin, oranjebruin wordt gelig beige. Het uiterlijk van een soort kan dus behoorlijk veranderen. Lichter gekleurde veren slijten bovendien sneller, dus hoe meer verbleking, hoe sneller de veer verslijt. Ze verliest haar isolerende en waterdichte karakter en de vlucht gebeurt moeizamer. De ruï is dus van cruciaal belang, zeker voor trekvogels. Vleugelveren liggen altijd netjes opgeplooid onder de schouder- en flankveren. Dat de hand onder de arm opplooit geeft een bijkomend voordeel dat die veren niet aan zonlicht worden blootgesteld, niet afbleken en dus minder snel slijten.

Referenties

- Beintema A., O. Moedt & D. Ellinger 1995. *Ecologische atlas van de Nederlandse Weidevogels*. Schuyt & Co
- Christidis L., K. Davies, M. Westerman, P.D. Christian & R. Schodde 1996. Molecular Assessment of the Taxonomic Status of Cox's Sandpiper. *The condor* (Aug. 1996) 98: 459-463
- del Hoyo J., A. Elliot & D.A. Christie eds. 1996. *Handbook of the Birds of the World. Vol 3: Hoatzin to Auks*. Lynx Edicions, Barcelona.
- Grant P.J. & L. Jonsson 1994. Identification of stints and peeps. *British Birds* 77 (7): 293-315
- Hayman P., J. Marchant & T. Prater 1986. *Shorebirds, An identification guide to the waders of the World*. Croom Helm, London & Sydney
- Jonsson L. 1993. *Vogels van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten*. Thieme, Baarn
- Reneerkens, J & T. Piersma 1999. Waarom produceren steltlopers ander stuitklierwas tijdens het broedseizoen? *Limosa* 77 (2004): 149-156
- Spanoghe G. & G. Driessens 2012. Vogels kijken en herkennen, deel 3. *Natuur.oriolus* 78 (4): 131-136
- Verhelst B. 2013. Vogels kijken en herkennen, deel 4. *Natuur.oriolus* 79 (1): 25-30
- Zwarts L., R. Bijlsma, J. van der Kamp & E. Wymenga. *Living on the edge: Wetlands and birds in a changing Sahel*. KNNV Uitgeverij, Zeist

Gerald Driessens (gerald.driessens@natuurpunt.be)